

ДОНСЬКІ КОЗАКІ Процес утворення донського козацтва розпочався на зламі 15–16 ст. з появою на Серед. та Нижньому Дону вихідців із моск.-рязан. прикордоння (переважно козаків) та з укр., азов. й ордин. козацтв. Перші формування Д. к. з'явилися у 1530–40-і рр., утворення донської козац. спільноти припадає на серед. 16 ст. Д. к. об'єднувалися на поліетніч. основі. На Серед. Дону домінували вихідці з моск.-рязан. прикордоння, на Нижньому Дону — з укр. земель. Укр. козакам належить осн. роль у покаяченні Нижнього Дону, перетворенні донців на окрему спільноту та в утвердженні поділу Д. к. на верхових і низових. Межа між тер. верхових і низових козаків проходила по городку (м-ку) Раздори (нині станиця Раздорська Ростов. обл., РФ). 1613 чисельність Д. к. становила 1888 осіб, на поч. 18 ст. — бл. 30-ти тис., наприкінці 18 ст. — 200 тис., на поч. 20 ст. — 300 тис. Д. к. взяли активну участь у становленні гребен., терського та яйцького козацтв. Перші поселення Д. к. були розташ. по берегах Дону. Від кін. 17 ст. донці почали освоювати ліві притоки Дону — Медведицю, Хопер із притокою Бузулук та ін. (усі — нині на тер. Волгогр. обл., РФ), а в пониззі правобереж. притоків остаточно закріпилися лише у 1720-х рр. У 1730–60-і рр. між донцями та запорожцями точилися постійні суперечки за прикордонні землі. Згідно з указом імператриці Єлизавети Петрівни від 15 квітня 1746 кордон мав проходити по р. Кальміус (притока Сівер. Дінця, бас. Дону). Жалувана грамота імператриці Катерини II 1793 закріпила за Д. к. усі землі, що належали їм на той час. Осн. типом донських поселень спочатку були городки (перші з них склалися у серед. 17 ст.). В остан. чв. 17 ст. з'явилися хутори та станиці (останні об'єднували кілька хуторів). Д. к. орієнтувалися на цінності християнства і моск. державництва; були частиною козац. поясу Дніпро-Яїк (нині р. Урал), який слугував щитом від наскоків кочових сусідів; відігравали роль авангарду християн. колонізації земель між Доном та Волгою. Донці — учасники походу рос. військ під Казань (1552, нині столиця Татарстану, РФ), Лівон. війни 1558–83, польс.-рос. війни 1632–34, походу рос. військ на Азов 1636, Азов.-Дніпров. походів 1695–96, усіх війн, які вела Рос. імперія у 18 — на поч. 20 ст. Від 70-х рр. 16 ст. Д. к. — важливий фактор міжнар. відносин у регіоні. Найбільшу активність на морі козаки розвинули у 1-й пол. 17 ст. Найгучнішою військ. операцією стало т. зв. Азов. сидіння 1637–42, здійснене спільно із запорож. козаками. Спорідненість інтересів на турец.-татар. напрямку, солідарність на ґрунті захисту «козац. вольностей» — те, що поєднувало донців з укр. та ін. козаками. Залишаючись переважно остронь внутр. життя Рос.

держави, Д. к. брали активну участь лише в подіях, що безпосередньо торкалися інтересів Дону — у смуті поч. 17 ст., війнах під керівництвом С. Разіна, К. Булавина, О. Пугачова, розкольниць. (старообрядниць.) русі та ін. До остан. чв. 17 ст. гол. ремеслами Д. к. були рибальство, мисливство, бортництво, скотарство, зипун (військ. трофеї), цар. жалування (від 70-х рр. 16 ст.), від 80-х рр. 17 ст. на Дону поширилося рільництво, від 18 ст. розвивалося виноградарство й садівництво. Військ.-політ. організація Д. к. — **Всевелике Військо Донське** — остаточно склалася в серед. 1610-х рр. На Дону утвердилася типова для усіх козац. спільнот демократ. форма самоуправління — «козац. вольності». Найвищим органом влади було заг.-донське коло (круг), де вирішували найважливіші питання, насамперед вибори козац. старшини та отаманів тимчас. зброй. формувань. Виконавчу владу очолював військ. отаман, у підпорядкуванні якого перебували військ. осавул та два дяки. Аналогічною була структура влади в городках. Від 1670-х рр. розпочався актив. наступ цар. уряду на «козац. вольності» та самостійність Дону. Наприкінці 17 ст. Д. к. стали іррегуляр. військом у складі ЗС Рос. держави, а до кін. 18 ст. остаточно перетворилися на окремий стан. Згідно з указом Петра I від 1721 військ. служба стала обов'язком усіх козаків, які досягли 17-ти років. 1763 донців переведено на пожиттєву службу. Від 30-х рр. 18 ст. Д. к. отримали рос. військ. чини, а 1798 козац. старшина прирівняна в правах до **дворянства**. Процес остаточ. обмеження суверенітету Дону дістав логічне завершення в «Положенні о Войске Донском» (1835), яке з незнач. змінами залишалося чинним до 1917. Цим положенням звання військ. отамана закріплювалося за спадкоємцем рос. престолу. Остан. призначав наказ. отамана (з пом. із цивіл. частини та начштабу — з військ.). У військ. відношенні Всевелике Військо Донське складалося з 4-х округ. Цивіл. упр. було трирівневим: центр. (військ.), окружне (7 цивіл. округів), станичне. Д. к. — активні учасники воєн. дій 1918–20, після закінчення яких втратило усі станові привілеї.

Рекомендована література

1. Сухоруков В. Д. Историческое описание земли Войска Донского. Т. 1–2. Новочеркасск, 1867–72;
2. 1903;
3. Пудавов В. М. История Войска Донского и старобытность начал казачества. Ч. 1. Новочеркасск, 1890;
4. Пронштейн А. П. Земля Донская в XVIII в. Ростов-на-Дону, 1961;
5. История Дона с древнейших времен до падения

крепостного права в России. Ростов-на-Дону, 1973.

В. А. Брехуненко

Бібліографічний опис:

Донські козаки / В. А. Брехуненко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20900>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).